

транства. И как будто бы простое, земное начало получает невероятную, космическую глубину и бесконечность. Этот опыт Комитаса является без какого-либо преувеличения совершенно уникальным для всей нашей цивилизации. Основываясь на нем, мы убедились не только в существовании духовного пространства, но и получили возможности изучения его.

За таким феноменом многим не удалось обратиться должного внимания на главное и, безусловно, высшее достижение творчества Комитаса – его Патараг, в котором он делает следующий гениальный шаг.

В Патараге Комитас суммирует весь духовный опыт армянской христианской культуры, имеющей равный самому христианству срок жизни. В нем одновременно воплощены совершенно разные, самостоятельные по отношению друг к другу смысловые пласты тех сущностей, которыми на протяжении семнадцати веков жил и живет ныне армянский народ. Здесь сосредоточилась вся боль и кровь армянского народа, которой он "оплачивал" в течение всего этого времени принятие света Спасителя, Все, что создавалось великими предшественниками Комитаса, стало "телом" Патарага: ничто не оказалось вне его, так как Комитас основывал Патараг на сути их духовных достижений, благодаря чему это произведение отличается в высшей степени благородный и цельный музыкаль-

ный стиль. Здесь же незримо присутствует видение Комитаса неминуемой Голгофы, к которой был приведен армянский народ.

Патараг Комитаса – это один из главных итогов духовной работы армянского народа за всю его многотысячелетнюю историю, включая и дохристианский его опыт.

Есть и еще одна "особенность" произведения – его главная суть. В нем зримо присутствие Божественного начала, его духовное действие по отношению к нам – людям. Наличествует не только наше – человеческое отношение к Богу, а также и отношение Бога к нам. Это главное отличие Патарага Комитаса от множества Литургий различных авторов, включая и самых великих. Я убежден, то, что сделал Комитас ни до него, ни после не смог сделать, и не сделал никто. Комитас сделал для нас мир Божьего космоса абсолютной и неоспоримой реальностью, воспринимаемой не рациональным способом или эмоционально, а духовно.

Это произведение является высшим даром армянского народа миру. Да послужит он во спасение всех почивших и ныне живущих!

Материалы предоставлены профессором ЕГК С. К. Саркисян

Բանալի-բաներ. Շունիտաս, Պատարագ, Ռոբերտ Աթայան, Խոզնաղարի փորձառություն, քրիստոնեական մշակույթ, աստվածային սկիզբ:

Ключевые слова: *Комитас, Патараг, Роберт Атаян, духовный опыт, христианская культура, Божественное начало.*

Keywords: *Comitas, Liturgy, Robert Atayan, Spiritual Option, Christian Culture, Divine Principle.*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին. ՀԱՉԻՅԱՆ ԱՐՇԱԿ ՌՈՒԲԵՆՆԻ (ծ. 8.9.1958 թ.): Ավարտել է՝ 1981-ին ԵՊԿ կոմպոզիտորական բաժինը (պրոֆ. Է. Մ. Միրզոյանի դասարանը): Մոսկվայի հայկական կամերային երգչախմբում կատարում է երկրորդ տենորի երգաբաժինը: Երգչախմբի համար նա կատարել է մի շարք հայկական հոգևոր և ժողովրդական երգերի մի շարք մշակումներ՝ Գրիգոր Նարեկացու (10-րդ դար) «Հատուն-հատուն» մեներգիչի (սուպրանո) և խառը երգչախմբի համար *a cappella* և «Հախկը» մեներգը (սուպրանոյի) և խառը երգչախմբի համար *a cappella*, Ներսես Շնորհաբար (XII դ.) «Առավոտ Լուսո» սուպրանո մեներգիչի և խառը երգչախմբի համար *a cappella*, միջնադարի Անիայտ հեղինակի «Համօրէն մնջեցեղոց» մեներգիչի (տենորի) և սղամարդկանց երգչախմբի համար *a cappella*, Ներսես Շնորհաբար 5 շարականի մշակումները *a cappella* երգչախմբի համար, «Տիրամիրն» մեներգիչի (սուպրանո) և խառը երգչախմբի համար *a cappella*, հայկական ժողովրդական երգերի՝ «Անտունի», «Առաքել Մուշեղ», «Դէն յաման», «Երագ», «Չարքերի», «Լստ», «Կոունկ», «Ծիծեռնակ»: Նա հեղինակ է նաև 3 սիմֆոնիայի, սիմֆոնիկ նվագախմբի համար մի շարք երկերի, ստեղծագործում է կամերային-գործիքային ժանրերում, վոկալ երաժշտության: Ունի Սայաթ-Նովայի 4 երգի մշակումներ տենորի մեներգիչի և *a cappella* երգչախմբի համար, «Աղոթք» բարձր սուպրանոյի և *a cappella* երգչախմբի համար: Կոմպոզիտորների միության անդամ է (1986):

Сведения об авторе: ГАДЗИЯН АРШАК РУБЕНОВИЧ (род. 8 сентября 1958). В 1981 году окончил композиторское отделение (класс проф. Э. М. Мирзояна) ереванской государственной консерватории имени Комитаса. В московском армянском камерном хоре исполняет партию второго тенора. Для хора им сделан ряд обработок армянских духовных песнопений и народных песен: Григор Нарекаци (X век) "Авун-авун" для сопрано соло и смешанного хора *a cappella*; Григор Нарекаци "Авик" для сопрано соло и смешанного хора *a cappella*; Нерсес Шнорали (XII век) "Аравот лусо" для сопрано соло и смешанного хора *a cappella*; Неизвестный средневековый автор "hАморен ннджецеолоц" ("Поминование усопшим") тенора соло и мужского хора *a cappella*; Пять шараканов Нерсеса Шнорали в обработке для хора *a cappella*; "Тирамайрн" ("Плачь Богородицы") для сопрано соло и смешанного хора *a cappella*. Обработки армянских народных песен: Антуни, Аракел Мушег, Дле яман, Ераз (Сон), Зартнир, Лао (Проснись, сынок), Крунк (Журавль), Цицернак (Ласточка). Сочинения: Три симфонии, ряд произведений для симфонического оркестра, камерно-инструментальных жанров, вокальной музыки, Четыре песни Саят-Новы в обработке для тенора соло и хора *a cappella*; "Ahotk" ("Молитва") для высокого сопрано и хора *a cappella*. Член Союза композиторов (1986).

Information about an author: GADZIYA ARSHAK RUBEN (born 8 September 1958). In 1981 he graduated from the composer department (class of prof. E. M. Mirzoyan) YSC. In the Moscow's Armenian chamber choir performs the party of the second tenor. For chorus he made a number of processings of the Armenian spiritual chants and national songs: Grikor Narekatsi (X century) "Havun-havun" for a soprano solo and the mixed chorus a cappella; Grikor Narekatsi "Avik" for soprano solo and mixed choir a cappella; Nerses Shnorhali (12th century) "Aravot luso" for soprano solo and mixed choir a cappella; Unknown medieval author "Hamoren njetcelotc" ("Remembrance of the Dead") tenor solo and male choir a cappella; Nerses Shnorhali's five characans in processing for the a cappella choir; "Tiramayrn" ("Lament of Virgin") for soprano solo and mixed choir a cappella. Treatments of Armenian folk songs: Antuni, Ara-ke, Musheg, Dle yaman, Eraz (Dream), Zartnir, Lao (Wake up, son), Krunk (Crane), Tsitsernak (Swallow). Writings: Three symphonies, a number of works for symphony orchestra, chamber-instrumental genres, vocal music, four songs of Sayat Nova in processing for tenor solo and choir a cappella; "Ahotk" ("Prayer") for the high soprano and choir a cappella. Member of the Union of Composers (1986).

Ամփոփում

Խմբավար, երգչախմբի արտիստ, կոմպոզիտոր Արշակ Ռուբենի Հաջիյան. - «Մոսկովյան կամերային երգչախումբ. Կոմիտաս՝ Պատարագ»:

Հայ մշակույթի փառավոր բարձունքների շարքում են՝ Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան Ողբերգության», Քուչակի «Հայերենով», Մաշտոցի և Սյունեցու ստղծաները, Սայաթ-Նովայի երգերը Մակար Եկմալյանի և Կոմիտասի «Պատարագը»: Կոմիտասը հայտնի է որպես ժողովրդական արվեստի միանունը: Ժողովրդական երգերի վերամշակումը նրան հավասարեցրեց աշխարհի դասականներին, որի շնորհիվ էլ իհայտ եկավ այսպես կոչված, կոմիտասյան ռճը, որպես նոր մտածողություն, որն էլ իր հերթին հսկայական, հիմնարար ազդեցություն ունեցավ ժամանակակից հայկական երաժշտության ձևավորման վրա և նպաստեց XX դարի երաժշտական մշակույթի բազմաթիվ երևույթների վերելքին: Կոմիտասը աշխարհը դարձրեց Աստծո տիեզերքի բացարձակ և անստարկելի իրականություն, որն ցուցաբերվում է ոչ թե էմոցիոնալ, այլ հոգեպես: Արվեստի այս գործը հայ ժողովրդի ամենամեծ նվերն է աշխարհին:

unexpected manner. Komitas did not create an intonational, harmonic of any other kind of symmetry for the material he was working on. On the contrary, he places the tissue of music into an environment of sounds, an environment asymmetric to the original material, as he simultaneously projects different dimensions.

Every work of Komitas in this sphere has an absolutely independent trajectory of disclosure, and, if one can put it this way, an infinite motion in spiritual spheres (in this sense we are confronted with an extremely interesting phenomenon of visible, active transformation in time of the perception matter of Komitas-music). The main outcome is the emergence of a polydimensional, open-circuit, semantic space. The seemingly simple earthly beginnings get an unbelievable, cosmic depth and infinity. It would not be an exaggeration to state that this experience of Komitas is unique for our civilization. On its basis, we not only became convinced of the existence of a spiritual space but got an opportunity of studying it.

Behind this phenomenon many were not able to bestow due attention on the main and undoubtedly highest achievement of Komitas-creative work: his Patarag, in which he makes the next brilliant step: Komitas summarizes the whole spiritual experience of the Armenian Christian culture, which is as old as the Christianity itself. It simultaneously incarnates the completely different, independent of each other semantic strain which seventeen centuries long constitute the life of the Armenian people. It concentrates all the pain and blood which have been paid by the Armenian people for the light of the Savior. Everything created by the great ancestors of Komitas became flesh in Patarag, nothing remained on! of it. since Komitas founded it on the essence of their spiritual achievements, which is why this piece is characterized by a noble and integral musical style. It also encompasses an invisible presence of Komitas - apparition of the inevitable Calvary, to which the Armenian people were brought.

Komitas' Patarag is one of the main results of the spiritual work of the Armenian people for its multimillennial history, including the pre-Christian experience.

There is one more feature of the piece: its essence. The presence of the Divine principle is visible in it, as well as its spiritual action on us people. Not only our attitude to God is present, but God's attitude to us. This is the main difference of Komitas' Patarag from many Liturgies by various authors, including the greatest ones. I am convinced: this work of Komitas has not been matched by anyone neither before Aomias, flatter his death. Komitas made the world of God's Cosmos an absolute and unquestionable reality which is not experienced rationally emotionally, but spiritually.

This work of art is the greatest gift of the Armenian people to the world. May it serve for saivalion of all the deceased.

Summary

Conductor, choir artist, composer **Arshak Ruben Hajijyan.** - "Moscow Chamber Choir: Komitas Patarag (Divine Liturgy)".

Among the glorious heights of Armenian culture, The Book of Lamentations by Grigor Narekatsi, Airenov by Kuchak, psalms by Mashtols and Syunetsi, sharakans by Shnorhali, songs by Sayat Nova, Patarag by Komitas is an ultimate manifestation of the Divine on Earth. With all the clarity of the musical texture, readability of its structure, the profound content of Patarag is not easily perceptible, nor it is generally accessible. It is almost devoid of obvious, visible reference points which help to penetrate into its essence. Only those possessing spiritual knowledge can gain access to it. Otherwise, only the beauty and harmony of the piece remain to be seen. Patarag is very seldom performed as a work of music, nor it is used in public worship. Sometimes, a few stray fragments are performed; occasionally, complete parts.

Komitas is especially known as a collector of folk art. The adapting of folk songs put him in line with the world's foremost classics. I managed to become the creator of the so-called Komitas style as he is the founder opener of the new way of thinking in this, at first sight unpretentious, genre, which had an enormous, fundamental impact on the shaping of the modern Armenian music and contributed to the rise of many phenomena of the musical culture of the 20th century.

Komitas noticed the originally inherent spiritual categories in the primary source of the people's metos. He managed to discern and incarnate these categories in a seemingly